

Jan Halada (ed.)

Žánry a průniky
literatury faktu

KAROLINUM

Žánry a průniky literatury faktu

Jan Halada (ed.)

Recenzovali:

prof. PhDr. Radek Fukala, Ph.D., Filozofická fakulta

Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem;

prof. PhDr. Dušan Uhlíř, CSc., Slezská univerzita v Opavě

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2018

© Alena Blažejovská, Jan Halada, Petr Horký,

Jakub Končelík, Václav Kotrman, Jan Kux, Jozef Leikert,

Lidia Ostałowska, Karel Richter, Rudolf Schuster,

Milan Syruček, Jaroslav Šedivý, Milan Vodička, 2018

© Jan Halada (ed.), 2018

Tato monografie vznikla v rámci podpory fakultních monografií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

ISBN 978-80-246-4128-7

ISBN 978-80-246-4149-2 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Ediční poznámka	7
Úvodní slovo děkana Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy (<i>Ľakub Končelík</i>)	8
1. Několik poznámek ke konferenci aneb výzva a odpovědnost literatury faktu (<i>Ľan Halada</i>)	11
2. Akvarely pro Mengeleho: O metodě reportérské práce (<i>Lidia Ostałowska</i>)	15
3. Využití metody oral history při tvorbě literatury faktu (<i>Ľozef Leikert</i>)	20
4. Autentická literatura v rozhlase (<i>Alena Blažejevská</i>)	28
5. Dimenze umělecké literatury faktu (<i>Karel Richter</i>)	34
6. Cesta za literárním uměním (<i>Rudolf Schuster</i>)	44
7. Jak jsem se od Miroslava Ivanova dozvěděl, co je literatura faktu (<i>Ľaroslav Šedivý</i>)	50
8. Práce s literaturou faktu v nakladatelství (<i>Václav Kotrman</i>)	56
9. Hranice a přesahy dokumentárního filmu a literatury faktu (<i>Petr Horký</i>)	61
10. Slavkovské memento (<i>Ľan Kux</i>)	73
11. Prosba čtenáře autorům (<i>Milan Vodička</i>)	77
12. Jak spojit literaturu a fakta – a jaká fakta? (<i>Milan Syruček</i>)	82
13. Historie a současnost literatury faktu (<i>Ľan Halada</i>)	88
Seznam používaných zkratek	95
Obrazová příloha	97
Summary	105

Ediční poznámka

Texty v publikaci *Žánry a průniky literatury faktu* jsou upravené a autorizované příspěvky pronesené na Mezinárodní konferenci literatury faktu s názvem *Literatura faktu dnešních dnů – žánry a průniky*, která se uskutečnila 18. října 2017 v Malé aule Karolina Univerzity Karlovy v Praze. Pořadatelem byl Institut komunikačních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy spolu s Rektoriátem Univerzity Karlovy a Klub autorů literatury faktu.

Poděkování za uspořádání této konference patří prorektorovi UK prof. PhDr. Martinu Kovářovi, Ph.D., děkanovi FSV UK PhDr. Jakubovi Končelíkovi, Ph.D., ředitelce IKSŽ PhDr. Alici Němcové Tejkalové, Ph.D., moderátorovi konference PhDr. Václavu Moravcovi, Ph.D., organizátorce Mgr. Veronice Mackové. Fotografie v textu pochází jednak z archivu Klubu autorů literatury faktu a jednak byly pořízeny během konferencí Rozhlasovou a televizní laboratoří IKSŽ FSV UK.

Poděkování rovněž patří těm, bez jejichž finanční a profesionální pomoci by bylo složité konferenci uspořádat, a to starostovi sponzorského města Jaroměř-Josefov Ing. Jiřímu Klepsovi, předsdkyni Klubu autorů literatury faktu PhDr. Janě Vrzalové a z domácích řad prorektorovi Martinu Kovářovi, děkanovi Jakubu Končelíkovi a ředitelce IKSŽ Alici Němcové Tejkalové.

Jan Halada

Úvodní slovo děkana Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy

Jakub Končelík

Vážené kolegyně, vážení kolegové,

velmi si cením toho, že vás mohu uvítat na dnešní konferenci. Takto příjemných povinností nemívám věru mnoho. Jako výkonný úředník do sytosti ověřuji slova expremiéra Jiřího Paroubka, který kdysi pravil, že „taková pěkná schůzička má také něco do sebe“, a musím konstatovat, že uvítání do přemýšlivého setkání je příležitostí o poznání radostnější.

Dobře vím, že nejste ani za mák zvědaví na funkcionářské rozklady a že se naopak těšíte na samotný konferenční program, přesto mi ale, prosím, odpusťte na úvod dnešního setkání velmi krátké zamyšlení. Konferenci jste pojmenovali *Literatura faktu dnešních dnů – žánry a průniky*. Snad mohu hádat a předjímat, že předmětem dnešních rozprav bude mimo jiné i vyrovnávání se s dobou digitální a se světem poznání proměňovaným a poznamenaným moderními technologiemi sdílení i rozvolněnými mantinely výkladu. Přihodil se nám svět, ve kterém se ze čtenáře stává velmi vzácné zboží, zatímco autorů bez identity, tváře a minulosti jsou internety plné. Dramatický rozvrat tradičních čtenářských návyků nám nově přináší překvapivý koncept *alternativních pravd*. Svět sociálních sítí stvořil myšlenkový rámec, ve kterém není pravda jenom jedna, svět, ve kterém není úkolem vědce tu jednu pravdu hledat. To je dosti razantní změna výkladu, která asi nejednoho z nás zaskočila. Sice jsme v tuto chvíli v prostorách kamenné univerzity, kde vždy platilo, že prudká změna kurzu učiněná dnes znamená, že za deset let odpromuje první mírně pozměněný absolvent, ale to nás neochrání. I tady nás totiž technologií iniciované proměny komunikačních zvyklostí dohnaly, a tak nás i nutí reagovat. Akademik vylézá z archivů a laboratoří a snaží se koktavě zapojit do hučící davové rozpravy. Ať už třeba do rozpravy o škodlivosti očkování na *mimibazaru.cz*, kde přichází s opatrnou připo-

mínkou vymýcení nejzhoubnějších chorob minulosti. Na jiných fórech zas cítí nutkavou potřebu nesměle připomínat, že estébák nepřestane být estébákem, když mu jeho řídicí důstojník dosvědčí, že není estébákem. Žijeme prostě v překotném čase hledání nové tváře prezentace vědeckého poznávání.

A s tímhle koncem tradičních distribučních kanálů se nutně potýká i popularizátor vědy. Již není pánem nad informacemi a nevede si svého čtenáře za ruku svým příběhem podle své volby. Bývá začasťe dosti neurvale konfrontován se skutečností, že čtenář si zdrojová data našel také a interpretuje je odlišně. Popularizátor se tak musel přerodit z *gatekeepera* s exkluzivním přístupem ke zdroji na velkokapacitní filtr s mediační dovedností. Ale pozor! Jeho nezastupitelná role se změnou formy nezanikla a možná naopak i posílila. Každodenně proudí kolem našich uší nekonečné povídání o aplikovaném výzkumu a technologických skautech, ale jen málokterý politik připomene i opačný konec – nekonečně důležitou práci těch několika vyvolených, co dokáží a zároveň chtějí zpřístupňovat to nejsložitější poznání dostupnou cestou takzvaně *obyčejnému* čtenáři.

Letným nahlédnutím do československé bibliografické databáze jsem seznal, že i dnes v roce 2017 se mezi fanoušky nejlépe hodnocenými knihami literatury faktu vyskytují tituly, které mne kdysi dovedly k dobrodružství studia historie. I po desetiletích stále otevírají brány poznání mladým i nemladým čtenářům ikoničtí autoři jako Vojtěch Zamarovský, Ludvík Souček, Miroslav Ivanov nebo Miloš Hubáček. Zde doufám, že se nedopouštím prohřešku z neznalosti a vadné taxonomie. Snad tito autoři patří do správné škatulky i pro vás, poučené a orientované kolegium. Já jen hlásím radost z ověření vlastní čtenářské zkušenosti, že dobře napsaná kniha je jako nemovitost – slouží věky.

Vážení a milí, mé dnešní poselství mělo být velmi prosté – literatura faktu dělala, dělá a bude dělat vědeckému poznání tu nejlepší a nejcennější službu. Přejme si, aby její autoři požívali odpovídající společenské úcty.

Přeji vám, ať se dnešní setkání vydaří co nejlépe.

PhDr. Jakub Končelík, Ph.D. (1975), vystudoval Fakultu sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, kde také absolvoval doktorská studia oboru mediální studia a obhájil disertační práci *Média a Pražské jaro; Kontrola a řízení tisku v souvislostech československé krize konce 60. let*. Od března roku 2001 působí jako odborný asistent na katedře mediálních studií FSV UK, od února roku 2010 až do února 2017 vykonával na této fakultě po dvě období funkci děkana. Specializuje se v pedagogické a vědecké práci na roli médií v totalitních a autoritativních režimech s užší orientací na dějiny českého tisku druhé poloviny 20. století, zejména pak na otázky řízení a kontroly tisku v období Protektorátu Čechy a Morava a v období československé krize přelomu 60. a 70. let. Je autorem či spoluautorem mnoha odborných publikací, např. *Dějiny českých médií 20. století, Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara, Analýza obsahu mediálních sdělení, Kvantitativní obsahová analýza protektorátních tiskových porad, Vysokoškolské vzdělávání novinářů v ČR* ad. Je členem několika vědeckých a redakčních rad.

Několik poznámek ke konferenci aneb výzva a odpovědnost literatury faktu

Jan Halada

Téma literatury faktu, ať již v podobě uvažování o jejím smyslu v dnešním světě, ve vymezení se vůči ostatním žánrům, především pak vůči beletrii, pokusům o její definici a postihu jejích počátků, provádí domácí autory a čtenáře de facto od šedesátých let 20. století, oficiálně pak od vzniku Klubu autorů literatury faktu v roce 1985 ve Slavkově u Brna, který, když se definitivně osamostatnil po roce 1989, se mohl také plně věnovat teoretickým problémům žánru, a to bez jakýchkoliv politických či ideologických omezení.¹

Žánr literatury faktu se potom edičně etabloval, autorsky rozrostl, avšak především již natrvalo zakotvil v čtenářském povědomí. V podstatě navázal na předchozí kontinuitu některých edic předlistopadových nakladatelství, které i v nepříznivých podmínkách dokázaly přinášet zajímavé a kvalitní tituly v nákladech, na které jen vzpomínáme.²

Literatura faktu tedy prokázala svůj *raison d'être*, a to jak politicky, tak i společensky a ekonomicky, to jen literární teorie a kritika začaly ztrácet svůj zájem o jejich autory a díla, byť k tomu přispíval i poněkud těžko uchopitelný postmoderní problém s žánry a jejich vymezením a rovněž i neustále se rozšiřující prostor mediální krajiny o další doposud nepoznaná média.

Autoři pochopitelně nehodlali rezignovat na relativně nový žánr, zvláště při uvědomění si toho, že jsou stále vydáváni a zejména čtení, a to i při neustále klesajících nákladech. Svorně se pokoušeli vymezit svůj žánr, stanovit jeho hranice, a to ve chvíli, kdy se jejich řady rozrůstaly

---

1 *Slovník klubů českých a slovenských autorů literatury faktu*. Praha, Vydavatelství 999 2003, 3. vydání, s. 40–41. Klub autorů literatury faktu má také své, poměrně významné a respektované, literární ceny. Od roku 1992 mezinárodní Cenu E. E. Kische, od roku 2001 Cenu M. Ivanova, od roku 2005 Slavkovské memento a od roku 2016 Cenu J. Golla.

2 Halada, Jan, *Encyklopedie českých nakladatelství 1949–2006*. Praha, Libri 2007, s. 11–12.

a kdy se kontury, než aby se zvýrazňovaly, tak se rozplývaly. Nakladatelé si přitom se samotným žánrem příliš starostí nedělali, jejich anotace nazývaly někdy literaturou faktu i to, o čem se na konferencích Klubu autorů literatury faktu vůbec nemluvalo.

Čtenáři byli a jsou nejdůležitějším článkem v literární komunikaci mezi tvůrcem a příjemcem, a proto mohli těžit ze skutečnosti, že spektrum autorů, domácích i zahraničních, od předchůdců až po ty současné, bylo již natolik různorodé, že dokázalo nabízet témata od dobrodružství poznání ve vědě, žurnalistice, až po historii, prezentované jako příběh, a přitom byl stále kladen důraz na pojmy jako je fakt, fakticita, dokument, výpověď, věcnost, které tento žánr doprovázely od počátku jeho vzniku. Ostatně autorská nabídka se permanentně rozrůstala a nabývala na významu již po druhé světové válce, kdy se definitivně konstituoval model masového čtenáře.

Tehdy vstupují na knižní trh další, nová jména, ale zároveň s tím se objevuje i problém vymezení žánru, pro který se ustálí název literatura faktu, jenž se v širším označení non fiction vymezil vůči beletrii, ale zároveň i etabloval jako samostatný pojem, nezávislý a odlišující se od literatury populárně vědecké, či populárně naučné, takže koncem 60. let se již tento pojem trvale zafixuje.

Literatura faktu, byť přirozeně bez přesné specifikace, jako hraniční pojem, pohybující se žánrově na relativně širokém poli, avšak čtenáři již definitivně vnímána s určitými typickými znaky nových přístupů, se tedy stala oblíbeným a vyhledávaným žánrem. Trvale se usídlila v povědomí českých čtenářů, přestože se žádné čtenářské výzkumy nemohly uskutečnit, ti ale rychle pochopili, že skrytě supluje mnohé z toho, co se nemohlo objevit oficiálně, a tak se od let devadesátých pravidelně vyskytuje v průzkumech Svazu českých nakladatelů a knihkupců či v čtenářských výzkumech Jiřího Trávnička na druhém místě v oblíbenosti žánrů, a proto i představuje výrazný sociodemografický profil současného čtenáře, dodejme, že nikoliv příležitostného, ale se signifikantními znaky trvalého zájmu a obliby.³

Stále však mluvíme o literatuře – kniha je bezpochyby služebně nejstarším médiem – ale dnešní mediální krajina je ve smyslu charakteristik „společnosti pozdní doby“ jen potvrzením toho, že literatura faktu nemůže být chápána jako čistě literární záležitost, ale že se stává adekvátní

3 Srov. Kolektiv autorů, *Žpráva o českém knižním trhu*. Praha, Svaz českých knihkupců a nakladatelů 2017. Dále srovnej čtenářské výzkumy Jiřího Trávnička, např. Šimeček, Zdeněk – Trávniček, Jiří, *Dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha, Academia 2014.

součástí i jiné než jen jedné mediální podoby. Jména autorů, domácích a zahraničních, stálíc i nově se objevujících, včetně autorů bestsellerů, i jejich obliba a poptávka po titulech jen dokazuje, že literatura faktu nemůže být dnes chápána jen jako knižní fenomén. Skladba autorů, kteří se objevují v denním tisku, časopisech, televizi, rozhlasu, filmu, ale i třeba v divadle, to již nejsou jen vědci, historikové, novináři a publicisté, ale každý, kdo přináší nová témata. A dodejme, že to nejsou jen muži, ale čím dále tím více se objevují i ženy jako autorky. Svě uplatnění tu tak mohou najít všichni ti, kteří podle historika a autora literatury faktu Roberta Kvačka jsou schopni a ochotni ve své tvorbě podstoupit „vlastní výzkum, splnit odborné předpoklady a projevit literární zpracování“.

Příjemci tohoto žánru dokáží ocenit takovýto velmi náročný požadavek, ale ten pro autory představuje zároveň odpovědnost vůči světu čtenáři, posluchači, divákovi, všem ostatním. Jestliže se na dnešní konferenci scházejí autoři nejen čeští, ale i slovenští a polští – historik, vědec, diplomat, publicisté, novináři, nakladatel, odborníci a teoretici z rozhlasu, televize, filmu – pak to svědčí nejen o zajímavém pokusu konfrontovat navzájem své pohledy a názory na literaturu faktu, ale i o jejím významu a roli v dnešním světě. A ať již jde o postoj, který se opírá či vyvěrá z národní mentality, tradice, vnímání úlohy literatury, publicistiky, vlastní profese či o teoretické zkoumání, pak před všemi stojí kromě této odpovědnosti i důležitá výzva.

Výzva nikoliv v podobě definice žánru nebo vymezení jeho hranic, ale v zamyšlení se nad dnešním globálním, digitálním světem, kdy stále více vystupují do popředí pojmy jako společnost informační obezity, společnost post-pravdivá, post-faktická, dokonce i alternativních fakt – označení existuje velké množství, ale bohužel vždy označují fenomén, kdy fakta a hledání pravdy ustupuje do pozadí a naopak do popředí nastupují emoce a lži – výzva pokusit se naplnit roli literatury faktu v širokém slova smyslu, což představuje opírat se o základy a zásady tohoto žánru, ale i naplňovat její devízu: uvádět a bránit pravdu o minulosti, pravdu o přítomnosti, fakta respektovat, verifikovat je a dát jim prostor, aby měla i v našem dnešním světě své hodnoty a smysl.

Doc. PhDr. Jan Halada, CSc. (1942), vystudoval Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, obor filozofie – historie, pak pracoval např. v nakladatelství Mladá fronta, od roku 1990 přednáší na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze na Institutu komunikačních studií a žurnalistiky. Je místopředsedou Klubu autorů literatury faktu, členem vědeckých institucí, edičních rad, literárních a kulturních organizací a spolků. Je autorem mnoha knih, např.: *Čítanka z dějin filozofie*, *Osvícenství – věk rozumu*, *Osudy moudrých*, *Něžná revoluce v pražských ulicích*, čtyřdílný *Lexikon české šlechty*, *Výstaviště v srdci Evropy*, *Jeden za všechny, všichni proti kardinálovi*, *Encyklopedie českých nakladatelství 1949–2007* ad. Je editorem a spoluautorem *Encyklopedie praktické žurnalistiky*, *Slovníku žurnalistiky a Marketingové komunikace a PR*, spoluautorem pětidílné *Galerie nesmrtelných*, *Slavných osobností Prahy 5*, autorsky se podílel na encyklopedických projektech *Encyklopedie Larousse*, *Universum*, *Česko* aj. Obdržel několik literárních cen, např. za životní dílo Cenu Miroslava Ivanova či slovenskou Cenu Vojtěcha Zamarovského.

Akvarely pro Mengeleho: O metodě reportérské práce

Lidia Ostałowska

Nejhlouběji jsem se k problémům a otázkám reportérské práce dostala během psaní reportážní knihy *Akvarely pro Mengeleho*.¹ Na samém začátku jsem se ocitla před problémem, jak se vyrovnat se skutečností, že nemůžu mluvit s hlavní hrdinkou kauzy, která mě zaujala. Byla jí Dina Gottliebová, brněnská Židovka, která prošla Terezínem a nuceně pracovala jako malířka portrétů romských vězňů v Birkenau u doktora Mengeleho a po válce žila v USA. Pokoušela jsem se jí oslovit, ale Dina v té době vedla s polským státem o ztracené a znovunalezené akvarely spor a nechtěla s polskou novinářkou mluvit. Později zemřela. V rukou mi zbylo jen téma. Nemohla jsem udělat hlavní hrdinku z Diny, s níž jsem nemluvila. Klíčem se ukázaly samotné kresby. Díky jejich příběhu jsem mohla psát o Dině, romském holocaustu i polské dějinné paměti.

Akvarely pro Mengeleho se dělí na dvě části: historickou a současnou. V historické části jsem vycházela především z archivních pramenů – z muzeí, archivů, knihoven a dalších institucí. Rekonstruovala jsem Dininy osudy před válkou a během ní také z rozhovorů, které udělila různým médiím, čerpala jsem z nahrávek vzpomínek bývalých vězňů. Druhá část knihy je více reportážní, založená na rozhovorech s žijícími lidmi – zaměstnanci osvětlimského muzea, přeživšími z koncentračních táborů, polskými i německými Romy a mnoha dalšími. Pokouším se v ní konfrontovat rozdílné pojetí „politiky paměti“, které se promítlo do vzniku a proměn osvětlimského muzea a jeho expozic, ale také do obrazu holocaustu, válečných dějin a reflexe vlastní národní identity. Další rovinou je otázka svobody umělce a jeho práv na stvořené umělecké dílo. Jsou akvarely umění, nebo historický dokument? A komu patří? To byly

---

1 *Farby wodne*, Czarne 2011. Česky vyšlo v nakladatelství P3K v roce 2014 v překladu Lucie Zapolové.

počáteční otázky, na něž není jednoduché nalézt odpověď. Snažila jsem se, aby kniha neposkytovala jednoznačné soudy, ale ukázala množství perspektiv a argumentů.

Akvarely pro Dinu Gottliebovou představovaly její život, byly důkazem toho, že přežila. V tomto názoru ji podpořili umělci z USA. Na druhé straně stojí osvětimské muzeum, které od počátku tvrdilo, že všechny podobné předměty patří do muzea – jako exponáty, jež mají svou sílu a vypovídací hodnotu jen na místě, kde vznikly, nebo je naposledy drželi v rukou jejich majitelé. Jsou důležité pro paměť dalších generací. Pokud by si kufry, oblečení nebo brýle rozebrali příbuzní zavražděných, jakkoli může být pro ně tato památka cenná, nepodaří se udržet integritu místa paměti. Pro samotné Romy byly akvarely naprosto klíčové: opomíjený romský holocaust, o němž se nezachovalo příliš mnoho zpráv a dokumentů, měl hmatatelný důkaz. Originály akvarelů tvoří základ „romského baráku“, expozice věnované utrpení romských vězňů. Romská kultura ze své podstaty brání uchovávaní vzpomínek, ale genocida během války byla takovým traumatem pro celou komunitu, že musela být zpracována. Romské elity, které se navíc v poválečné Evropě rodily, měly k minulosti jiný vztah než jejich rodiče.

„Blok 13 to je střet dvou skutečností. Na jedné straně obyčejní lidé se svou intimitou, na druhé – pachatelé. Proto je to místnost v místnosti. Návštěvníci si nejdříve prohlížejí svět Romů před norimberskými zákony. Vidí každodennost úředníků, důstojníků, hudebníků a vlastníků restaurací – než jim ublížili. Když začínají platit zákony, pozorují, jak probíhá útok na soukromí. Ten vedou ostré stěny s fotografiemi a dokumenty zločinců. Ostří se zadírají stále hlouběji, až soukromí úplně zničí. Místnost v místnosti se rozpadá, vstupujeme do táborové skutečnosti. Návštěvník už není na výstavě. Chodí po podlaze skutečného bloku, skutečným oknem se dívá na nelidskou vojenskou architekturu. Už ví, že holocaust může probíhat i chaoticky. Odpovědnost leží nejen na představitelích Třetí říše, ale svůj podíl mají i faráři, městští úředníci, strážníci a lékaři ve zdravotních střediscích. Taková spontánní genocida může proběhnout kdykoliv. Piotr Cywiński: ‚Expozice patří mezi ty nejlepší. Akvarely jsou na rozloučení. Ve vitríně, speciálně nasvícené a chráněné. Měly zdůrazňovat romskou identitu, pro evropské Romy jsou to relikvie.‘ Romové portréty před Dinou Gottliebovou-Babbitt zaryté brání.“²

Příběh akvarelů byl jedním z klíčových motivů, které dokázaly udržet linii vyprávění a spojit válečnou minulost, kdy vznikaly, s poválečnou

2 Ostałowska, Lidia, *Akvarely pro Mengeleho*. Praha, P3K 2014, str. 192–193.

interpretací historie (vznik osvětimského muzea a spor o jejich vlastnictví). Jejich osud v sobě skrývá i detektivní prvek udržující čtenářovu pozornost – od jejich vzniku za velmi tragických okolností přes zázračné zachránění až po diskusi a argumenty pro a proti jejich uchování v muzeu, nebo naopak vydání autorce Dině Gottliebové. Ukrývají však v sobě ještě jeden princip – křehkost a zranitelnost. Akvarely jsou jemné kresby, tak precizní, že není možné retušovat chyby. Vše vyjadřuje jen dotyk barvy a sněhobílého papíru. Nenajdeme snad větší oxymóron než spojení akvarelů a vyšetřovny doktora Mengeleho v Birkenau. Stejně napětí provází i druhý klíčový motiv, či spíše metaforu umožňující uchopit Dinin život – postava Sněhurky.

Proč? *Sněhurka* je film, který vznikl ve studiu Walta Disneye v roce 1937, první světově úspěšný animovaný film a zároveň pohádka. Krásná a křehká Sněhurka utíká před zlou macechou, zachrání ji trpaslíci, ale ani v jejich domečku není v bezpečí. Královna ji najde a otráví jablkem. Přichází princ, políbí spící krásku, ta se probudí a dál už je její život naplněn štěstím. Pohádka jako by byla ztělesněným přáním vězňů koncentračního tábora – jednoho dne se zázrakem probudíme ze „smrti“ a vše bude jen zlý sen. Podobné tajné přání snad měla i Dina, která do Birkenau přijela transportem z Terezína. Talentovaná výtvarnice chtěla dětské spoluvězně potěšit, a tak se rozhodla, že vymaluje vesele stěnu dětského baráku. „Řekla jsem si, že namaluju takovou verandu, jako kdybychom byli ve švýcarské chatě a dívali se na louku. A tak jsem nakreslila zelenou trávu, modré nebe a obláčky. A na verandě stylizované květiny v květináčích, tak plastické, že vypadaly jako živé. Děti se na mě dívaly. Chtěla jsem namalovat tu nejradostnější scénu, co znám. Už jsem se chystala nakreslit krávy a ovce, ale zeptala jsem se: ‚Co byste chtěly na louce?‘ Jednohlasně odpověděly: ‚Sněhurku a sedm trpaslíků.‘ Byl to film, který jsem v Praze viděla sedmkrát, než nás deportovali, protože mě zajímala technika animace. Byl také poslední, který viděly děti. Samy si vybraly scény. Postavy si pamatuju dobře, namalovala jsem Sněhurku tančící se Šmudlou, další trpaslíci skákali a tleskali. Šlo o to, aby se děti měly na co dívat, ne jen na prázdné stěny. S prosbou vymalovat vnitřek přišel Fredy Hirsch. Nejdřív jsem se zeptala: ‚Čím?‘ a on mě ujistil, že něco vymyslí.“³

Děti z Terezínského rodinného tábora v Birkenau také Sněhurku nastudovaly jako hru. Přesto je to nezachránilo před jejich osudem, ze zlého snu se neprobudily. Z „rodinného tábora“ se zvláštními pravidly, tábora

3 Tamtéž, str. 14.

v táboře, přežili jen nemnozí, mimo jiné i Dina, která byla vybrána, aby kreslila portréty romských vězňů. Sněhurka a akvarely se setkávají. Po válce zase Dina potkává svého prince Artu Babbitta, kreslíře z Hollywoodu, kde sama nakonec působí. S Artem se však rozcházejí. Ve svém domě v Zaynte Creek má ale stejný obraz, jaký namalovala na zeď dětského baráku – verandu, zelenou trávu, modré nebe, trpaslíky a... Sněhurku. Krásnou princeznu, která je tak čistá a nevinná. Kruh se uzavírá. Tato silná metafora, která se objevuje jako paralela Dinina života, ale i obecně lidské touhy po vyprávění o dobru a zlu, se proplétá celou knihou. Cituji přímo z pohádky o Sněhurce a zlé královně-maceše, Sněhurka se objevuje v předválečné Evropě, v koncentračním táboře i americkém domově mé „hrdinky“. Pohádková postava je klíčem k celé knize.

Ačkoli reportéři většinou sami nepopisují metodu své práce, a to z pochopitelných důvodů – věnují se tomu lépe teoretici a literární kritici,⁴ pokusila jsem se však přesto předestřít způsob reportéřské práce spojený s knihou *Akvarely pro Mengeleho*. Bylo to především proto, abych obecněji upozornila na zvláštní typ reportáže, které v Polsku říkáme „literární reportáž“. Její vývoj začíná už v meziválečném období, ale konstitovala se v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století v textech Ryszarda Kapuścińského a Hanny Krallové nebo Krzysztofa Kąkolewského. Tito skvělí reportéři pochopili, že v době komunistické cenzury není možné popisovat věci přímo. Zároveň však nechtěli čtenáře oklamávat. Dovedli tak k dokonalosti umění zachytit obecný problém ve velmi konkrétním detailu, zkratce. Použít příběh či motiv na první pohled vzdálený původnímu předmětu, který se stává metaforou otevírající mnohé a nečekané významy popisovaného. Polská literární reportáž spojuje novinářskou etiku v práci v terénu, nakládání s fakty a informacemi získanými z mnoha zdrojů, mimo jiné i v rozhovorech s konkrétními lidmi, s postupy, které jsou charakteristické pro krásnou literaturu: metaforou, symbolem, důrazem na vyprávění, precizní jazyk. Na tuto tradici jsem se pokusila navázat i ve své knize *Akvarely pro Mengeleho*.

(Překlad Lucie Zakopalová)

4 Polská literatura k tomuto tématu je velmi široká, z českých zdrojů lze doporučit knihu *Fenoménu: Polská literární reportáž* (Karolinum 2016), kde je rovněž základní bibliografie.

Lidia Ostałowska (1954–2018), novinářka a reportérka, začínala ve studentském časopise *itd.*, od výjimečného stavu nesměla publikovat a do roku 1989 působila jako učitelka. Poté nastoupila do reportážního oddělení deníku *Gazeta Wyborcza*, v němž pracovala až do své smrti. Autorka reportáží o národnostních a etnických menšinách, mládeži ze subkultur nebo vyloučených na okraji společnosti. Jejím silným tématem byly také potraty a traumata s nimi spojené. Knižně vyšel její soubor reportáží o romské společnosti a kultuře ve střední a východní Evropě *Cikán je cikán* (*Cygan to Cygan*, 2000, česky 2016), *Akvarely pro Mengeleho* (*Farby wodne*, 2011, česky 2014) věnované především romskému holocaustu a problematice evropské dějinné paměti a výbor reportáží *Boleło to ještě víc* (2012). Její knihy byly nominované na řadu prestižních polských literárních a novinářských cen, mimo jiné na cenu Nike. Lidia Ostałowska několikrát navštívila Českou republiku – zúčastnila se setkání na pražském Světě knihy, diskuse se Sašou Uhlovou v Knihovně Václava Havla nebo setkání v ostravském centru Pant.

Lucie Zakopalová, absolventka slavistiky a komparatistiky na FFUK v Praze, polonistka a překladatelka, působí v Polském institutu v Praze.

Využitie metódy oral history pri tvorbe literatúry faktu

Jozef Leikert

V úvode si dovoľím vyjadriť názor, ku ktorému som dospel dlhoročným pôsobením v akademickom prostredí vysokých škôl a Slovenskej akadémie vied, ale aj ako autor viacerých diel z oblasti literatúry faktu. Literatúra faktu nie je dostatočne teoreticky spracovaná, ale o to viac – čo je lepší prípad – ju spisovatelia zaoberajúci sa týmto literárnym žánrom vedia prakticky podchytiť. V súvislosti s tým vyvstáva otázka, či vôbec my spisovatelia literatúry faktu potrebujeme nejaké osobité poučky, návody, teóriu? Nestačí, ak literatúru faktu píšeme pocitovo, zanietené a s láskou? Nestačí, keď vytrvalo, trpezlivo, precízne hľadáme v archívoch, nelení sa nám precestovať kilometre a navštíviť priamych svedkov udalostí, ktoré spracúvame. Neľutujeme hodiny, dni, týždne strávené nad dobovou tlačou v knižniciach? A to je iba prvá etapa tvorby – zbieranie materiálu.

Positívom, ale niekedy aj negatívom je, že žáner literatúry faktu, aj keď je vo svete mimoriadne populárny a žiadaný, vrátane Česka a Slovenska, nemá striktné stanovené pravidlá, na rozdiel napríklad od poézie, prózy alebo drámy. Je to dobre, ale aj nie. Na jednej strane môžeme byť kreatívni, sčasti povoliť uzdu fantázii, ale alfou a omegou tvorby literatúry faktu musí byť rešpektovanie faktov, hľadanie objektívnej pravdy.

Presné informácie o literárnej kritike v Českej republike nemám, ale na Slovensku špeciálne vyhraneneho literárneho kritika či vedca, ktorý by sa venoval výhradne literatúre faktu, sledoval jej trendy, pravidelne ju hodnotil, konfrontoval slovenské diela s dielami, ktoré vychádzajú v zahraničí, nemáme.

Na slovo vzatý odborník v tejto oblasti bol PhDr. Ivan Kusý, DrSc.,¹ ktorý v roku 2000 zomrel a odvtedy sa literatúre faktu špeciálne nikto

---

1 Ivan Kusý (roč. 1921) bol literárny historik, kritik, editor. V rokoch 1957–1970 riaditeľ Ústavu slovenskej literatúry SAV.